

Черкашин О.В., к.пед.н.к, НУЦЗУ, м. Харків,

ORCID: 0000-0003-3383-7803,

Щербак С.М., к.техн.н., доц., НУЦЗУ, м. Харків,

ORCID: 0000-0003-1133-0120,

Жилін С.В., директор КЗ "Харківський ліцей №106 імені В.О. Кисіля
Харківської міської ради"

Cherkashyn O., PhD in Pedagogical Sciences, Deputy Head of the department of fire and rescue training, National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv,

Scherbak S., PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the department of fire and rescue training, National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv,

Zhylin S., Director of the Municipal institution "Kharkiv Lyceum, No. 106 after V. Kysil of the Kharkiv City Council named", Kharkiv

УЧАСТЬ ДЕРЖАВИ У НАВЧАННІ ДІТЕЙ ПОЖЕЖНІЙ БЕЗПЕЦІ: ЕКСКУРС ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

STATE PARTICIPATION IN FIRE SAFETY TRAINING FOR CHILDREN: EXCURSION TO THE HISTORY OF THE QUESTION

У статті представлено історію навчання дітей пожежній безпеці протягом 1910-1994 років. З'ясовано етапи формування соціально-педагогічних передумов пожежно-профілактичної та виховної роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки, виникнення та подальший розвиток формування у молодших школярів знань, умінь та навичок у сфері пожежної безпеки. Виявлено та обґрунтовано причину відновлення актуальності проблеми формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку наприкінці XX – початку XXI століття.

Ключові слова: діти, пожежна безпека, виховна робота, пожежно-профілактична робота, формування знань у сфері пожежної безпеки.

The article presents the history of teaching children fire safety during 1910-1994 years. Clarified the stages of formation of socially-pedagogical preconditions of the fire-preventive and educational work with children in the field of fire safety, appearance and further development of the formation in pupils the knowledge, skills and abilities in the field of fire safety. Identified and justified the cause of restoring the relevance of the problem of formation of junior schoolchildren's knowledge about fire safety at the end of XX – beginning of XXI century.

Key words: children, fire safety, educational work, fire-prevention work, forming the knowledge in the sphere of fire safety.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення пожежної безпеки дітей є однією з найважливіших у сучасному житті суспільства. Згідно із статистичними даними, тільки за останні п'ять років в Україні виникло 272411 пожеж, в яких загинуло 16756 людей, серед яких 484 дитини; отримали травми 8396 людей, з них 722 дитини; було врятовано 19157 людей та 1499 дітей. Найбільша кількість пожеж та загиблих у них дітей спостерігається в житлових будинках. Поміж усіх причин більше 80 % пожеж виникає внаслідок впливу соціального фактору (необережне поводження з вогнем, експлуатація електроприладів, пічного опалення та пустощі дітей з вогнем). У 2008 році Україна зайняла третє місце серед країн світу за найбільшою кількістю загиблих дітей у пожежах (3896) [4]. Відтак проблема формування навичок пожежної безпеки в дітей молодшого віку є надзвичайно актуальною і вкрай важливою для держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень та публікацій з напрямку навчання молодших школярів протипожежних знань сьогодні та в рамках становлення Державного стандарту для початкової освіти показав, що проблемі формування у школярів знань про пожежну безпеку присвячена невелика кількість розвідок, найвагомішими серед яких є здобутки І. Гуріненко [2] та О. Черкашина [7, 8, 9], однак досі потребує значна увага вивченню основ пожежної безпеки у школі з залученням фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій, робота методистів, психологів, що є умовами для розвитку Державного стандарту нової української школи. Тож сьогодні ця проблематика вимагає від фахівців прийняття невідкладних заходів щодо удосконалення виховної роботи з молодшими школярами з напрямку пожежної безпеки не тільки під час занять, але й у виховній позакласній роботі, що передбачається Кодексом цивільного захисту України [3] та Державним стандартом початкової освіти [6].

Постановка завдання. статті є аналіз здобутків навчання дітей протипожежній грамоті упродовж 1910-1990 років та акцентування уваги на сучасному стані формування протипожежних знань у дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Навчання дітей пожежній безпеці бере свій початок з ХІХ століття. Саме тоді вперше було звернено увагу на проблему загибелі дітей на пожежах. У цей період з'являються перші відомості про те, що діти були жертвами надзвичайних подій та ситуацій, у тому числі й пожеж. У тогочасній пресі зокрема повідомлялося, що «згоріло й задихнулося від диму кілька тисяч чоловіків, жінок, дітей» [1]. Однак варто зауважити, що достовірної інформації про цілеспрямовану роботу з дітьми щодо

формування у них знань про пожежну безпеку до початку ХХ століття виявлено не було.

Перші документально фіксовані відомості про роботу з підлітками в галузі пожежної безпеки з'являються лише з 1910 року, саме тоді бере свій початок практична робота з навчання дітей протипожежній грамоті. Уперше затверджується «Положення про навчання дітей пожежній справі», яке містить інформацію про прийоми рятування та саморятування, гасіння пожежі, роботу з драбиною і мотузкою, установлення пожежної труби, а також про правила безпечної поведінки з вогнем та елементарні прийоми надання першої медичної допомоги [1]. Ця робота проводилася з дітьми зі згоди батьків у так званих дитячих пожежних «потішних загонах», що організовувалися при добровільних пожежних товариствах і дружинах, які згодом було з'єднано у велику організацію. У 1911 році в дитячих пожежних «потішних загонах» налічувалось приблизно шість тисяч дітей.

З 1912 року дитячі пожежні команди було залучено до професійної пожежної діяльності. Кожна команда складалася з 27 юнаків, і вже в 1912-1913 роках ці команди по 12 разів виїжджали на гасіння пожеж, за що отримували похвальні листи.

Влітку 1914 року було організовано дитячий навчальний загін. Юні пожежні проводили пожежно-профілактичну роботу серед молодого покоління, розносили листівки. Офіційна підтримка та соціальний дозвіл вказують на першу соціально-педагогічну передумову такої діяльності, що супроводжує реалізацію її в системі виховної роботи з дітьми.

Відтак уже з початку ХХ століття можна відмітити два шляхи роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки: професійні заняття в системі добровільних об'єднань (професійна підготовка) та поширення протипожежних знань у вигляді наочної агітації серед молодших дітей.

На цей же час припадає активне поширення руху скаутів, які також долучилися до навчання дітей діям у разі виникнення пожежі. Виходить перший посібник «Мистецтво скаута-розвідника», до якого були включені розділи «Допомога скаута на пожежі» та «Як рятувати людей під час пожежі». На основі теорії, вміщеній в посібнику, з дітьми відпрацьовувались практичні заняття. У юнаків формували навички та вміння евакуйовуватися в разі виникнення пожежі, евакуйовувати травмованих з осередку пожежі; правильно викликати пожежних; правильно використовувати первинні засоби пожежогасіння (вогнегасники), а також відпрацьовували порядок дій під час виникнення лісових пожеж [1].

Етап подальшого формування та розвитку у дітей практичних знань та вмінь пов'язаний з масовим виданням у 1926 році друкованих матеріалів протипожежної тематики. Зокрема, виділяються кошти на перші друковані видання у вигляді буклетів на протипожежну тематику, за якими навчали дітей пожежній справі, котрі згодом самі проводили масово-роз'яснювальну

роботу серед населення. Робота була послідовною і мала на меті прищепити дітям навички правильної поведінки вдома (маршрут «Наш дім»), у школі (маршрут «Рідна школа»), під час проведення свят (маршрут «Ялинка»), у спілкуванні з малюками, з людьми похилого віку, під час занять спортом [1].

Період 1930-1940 років характеризується поглибленим навчанням дітей діям у разі виникнення пожежі. Восени 1941 року були сформовані комсомольські молодіжні полки з протипожежної оборони, серед яких було чимало й дівчат. Штабом з пожежогасіння був розроблений спеціальний план дій, що був спрямований на відпрацювання практичних навичок, як-от: гасіння бомб та правильне використання протипожежного спорядження. Пожежна підготовка цього періоду була пов'язана тільки з виконанням конкретних завдань: чергування на горищах та гасіння пожеж від попадання бомб. У цей період формується та розвивається соціально-педагогічний напрям надання підліткам можливості реальної соціально-значимої діяльності у сфері пожежної безпеки.

З другої половини ХХ століття виникає сучасне розуміння завдань з формування в підлітків навичок з пожежної безпеки. З практичного досвіду виникає третя соціально-педагогічна передумова пожежно-профілактичної та виховної роботи з підлітками: створення особливого соціально-педагогічного середовища на основі патріотичних та моральних традицій пожежної охорони та пожежного добровільчества. У 1957 році затверджується та вводиться в дію «Положення про юні добровільні пожежні дружини». Робота з формування у дітей знань та навичок з питань пожежної безпеки поступово набирає широкого практичного масштабу, основною думкою стає проведення крупних змагань між дітьми на основі різних вигаданих ситуацій, що можуть трапитися в житті. Уже через два роки в країні започатковується рух юнацьких добровільних пожежних дружин. На той час у складі юних пожежних дружин налічувалось 175 тисяч школярів. Юні пожежні мали свої відзнаки: посвідчення та значки члена юного пожежного, носили форму. За активну роботу нагороджувались відзнаками «Активіст ДЮП» [1].

На юних пожежних також покладалось надання допомоги органам Державного пожежного нагляду та добровільним пожежним товариствам в проведенні профілактичної роботи серед дітей, агітаційно-масової та виховної роботи, направленої на попередження виникнення пожеж від дитячих пустощів з вогнем, а також у вигляді ігор роз'яснення дітям алгоритму правильних дій. Проведення виховної роботи з основ пожежної справи серед дітей в літніх таборах другої половини ХХ століття стало традиційною формою роботи пожежних та добровільних пожежних дружин. З молодшими школярами проводили бесіди, вікторини, різноманітні ігрові конкурси. Для дітей показували вистави, нагороджували за кращий малюнок та показували мультфільми. Основним завданням таких заходів було формування у дітей

знань про пожежну безпеку, попередження виникнення пожеж, а також придбання навичок з алгоритму правильних дій. Така виховна робота з дітьми дозволила в період 1961-1964 рр. зменшити виникнення пожеж та загибелі і травмування на них дітей на 29%, що підтверджується статистичними даними [1].

З 1969 року в Ради добровільних пожежних товариств уведена посада інструктора по роботі з дітьми. У тому ж році пройшли перші змагання серед юних пожежних. Робота була різноманітною: проводились агітбригади, вікторини, турпоходи, зустрічі з ветеранами пожежної охорони, з випускниками шкіл, збори, естафети, рейди тощо. Основним завданням було навчити дітей алгоритму правильних дій під час виникнення пожежі, які супроводжувалися ігровою формою. Протягом 1970-1980 років молодшим школярам члени добровільних пожежних дружин передавали свої знання у вигляді змагань під різними девізами, що включали в себе «Естафету добрих справ», маршрути: «Бережи житловий будинок», «Зупини малюка», «Бережи ліс та врожай», «Ялинка», «Школа», «Мій молодший друг», «Мікрорайон», «Зелений друг», «Врожай», «Пошук», «Тривога», «Вогонь (будинок, вулиця, квартира)». Ці роки представляли собою комплексний план діяльності не лише окремого навчального закладу, а й всієї системи освіти, що охоплювала всі напрямки виховної роботи з молодшими школярами.

Діти все більше розвивали теоретичні та практичні знання з пожежної справи та навички самозахисту від пожеж, а також передавали свої знання молодшим школярам. Члени дружин юних пожежних за рік проводили 140 рейдів по житлових секторах; дізнавалися, де дітей батьки залишають самих вдома. Організовували чергування та приділяли увагу малюкам [1].

Всесоюзний збір активу дружин юних пожежних, на якому взяли участь більш 80 тисяч дружин, підбив підсумки роботи команд протягом 1982-1983 рр. За результатами засідання та статистичними даними протягом цих років було зниження виникнення пожеж з причини дитячих пустощів з вогнем, а також зниження травматизму та загибелі дітей на пожежах в цілому. Проте на засіданні продовжилося обговорення питань виховної роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки, зокрема було поставлено конкретні завдання перед дружинами юних пожежних, як-от: опікування дітьми не лише дошкільного віку, а й молодших класів, аби не допустити виникнення пожеж від забав з вогнем.

У 1986 році на зборах Відомчої Державної пожежної охорони, в яких прийняли участь і представники освіти, пожежні звітують про безпідставне зниження кількості дружин юних пожежних до 42 тисяч, що свідчить про стратегічне розуміння пожежно-профілактичної роботи з дітьми. Обговорювалися питання про необхідність розвитку творчої складової в діяльності дружин юних пожежних на місцях та винаходу нових форм роботи, тому що досвід роботи кращих команд вивчається та розповсюджується серед насе-

лення та дітей недостатньо. Однак удосконаленню та запровадженню такої ідеї перешкодили загальні тенденції 1990 років. На чергових зборах представники Відомчої Державної пожежної охорони публічно заявили про формалізацію руху дружин юних пожежних, у тому числі про направлення дітей, які ніякого відношення до юних пожежних не мали, на участь у змаганнях [1]. Такий підхід зумовив руйнування унікальної моделі дитячого пожежного добровольчества. Відмова від подальшої роботи в цьому напрямкові представників відомчої Державної пожежної охорони, а також добровольчих товариств та організацій, що підтримували змагання з дітьми, позбавило централізованої підтримки роботи дружин юних пожежних у навчальних закладах. У зв'язку з цим, у цей період освітою розглядаються питання про позаурочні заняття з пожежної безпеки серед учнів шкіл та училищ. Розробляються та погоджуються методичні рекомендації Головним управлінням народної освіти. Заняття зі школярами проводять підготовлені педагогічні фахівці з питань пожежної безпеки, запрошуються працівники пожежної охорони та добровільного пожежного товариства. Відповідальність за навчання дітей з основ пожежної безпеки була покладена на керівників середніх та спеціальних навчальних закладів.

Тож у 90-і роки ХХ століття на практиці відбувається перелом сформованої традиції з пожежно-профілактичної роботи підлітків, виховний потенціал та соціально-педагогічні передумови не знаходять належної реалізації. На практиці рятувальники спостерігають збільшення числа пожеж та трагічних наслідків на них. Така ситуація в країні стала підґрунтям для проведення в Україні масштабних заходів у напрямку забезпечення пожежної безпеки. Так, приймається Закон України «Про пожежну безпеку». Це був перший основний законодавчий акт з пожежної безпеки, що визначав загальні правові, економічні та соціальні основи забезпечення пожежної безпеки на території України, регулював відносини державних органів, юридичних і фізичних осіб у цій галузі незалежно від виду їх діяльності та форм власності. На виконання Закону України прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на попередження виникнення пожеж й загибелі на них людей, особлива увага приділяється профілактичній роботі серед дітей. У навчальний процес для початкової школи вводиться дисципліна «Безпека життєдіяльності», згодом, за новим Державним стандартом початкової загальної освіти, – «Основи здоров'я», куди увійшли питання пожежної безпеки. Відновлюються змагання серед дружин юних пожежних.

Питання пожежної безпеки відображаються не тільки в підручниках «Безпека життєдіяльності» і «Основи здоров'я», а й вивчаються на уроках фізичного виховання, біології, географії, фізики, хімії тощо, завдяки цьому передбачалося формування в дітей знань про правила безпечної поведінки в тому чи іншому виді діяльності.

Висновки. Тим самим, можна констатувати, що форми й методи ро-

боти з дітьми у сфері пожежної безпеки протягом 1910-1990 років були ефективними, у цей час виховний протипожежний потенціал набув значного масштабу. Формування у дітей протипожежних знань у цей період визначається специфікою пожежно-профілактичної роботи та досягається на основі добре розробленої системи соціально-педагогічної роботи з дітьми та підлітками. Однак у 90-і роки ХХ століття на практиці відбувається перелом сформованої традиції з пожежно-профілактичної роботи підлітків, виховний потенціал та соціально-педагогічні умови формування знань та навичок пожежної безпеки не знаходять належної реалізації, що, своєю чергою, призводить до негативних наслідків. Відтак на часі розробка нової системи організації навчання дітей основам пожежної безпеки, що вимагає більш ґрунтовного наукового осмислення.

Список використаних джерел:

1. Добровільне пожежне товариство України. URL: <http://dpou.info/>.
2. Гуріненко І. Дидактичні умови навчання правилам пожежної безпеки молодших школярів // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини. Педагогічні науки. 2010. № 1. С. 60–69.
3. Кодекс цивільного захисту України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/>.
4. Національна доповідь про стан пожежної та техногенної безпеки в Україні. URL: <http://dsns.gov.ua/>.
5. Основи здоров'я. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року № 87 «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018.html>.
7. Черкашин О. В. Навчання молодших школярів пожежній безпеці: сучасний стан проблеми // Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. 2016. № 3. С. 182–189.
8. Черкашин О. В. Основи пожежної безпеки в системі навчання та виховання молодших школярів // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 3 (85). С. 152–157.
9. Черкашин О. В. Форми та методи виховної роботи з молодшими школярами при навчанні основ пожежної безпеки // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / ред. кол.: акад. І. Ф. Прокопенко (голов. ред.) та інші; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Вип. 45. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 105–114.

References:

1. Voluntary Fire Society of Ukraine. [Dobrovil`ne pozhezhne tovarystvo Ukrainy]. Web. 10 October. 2023. <[http:// dpou.info />.](http://dpou.info/)
2. Hurinenko, I. "Didactic conditions for the training of fire safety rules for junior schoolchildren [Dydaktychni umovy navchannia pravylam pozhezhnoi bezpeky molodshykh shkoliariv]". Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni P. Tychyny. Pedahohichni nauky 1 (2010): 60–69. Print.
3. The Code of Civil Protection of Ukraine [Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy]. Web. 10 October. 2023. <[http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/>.](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/)
4. National report on the state of fire and anthropogenic safety in Ukraine [Natsionalna dopovid pro stan pozhezhnoi ta tekhnohennoi bezpeky v Ukraini]. Web. 10 October. 2023. <[http://dsns.gov.ua/>.](http://dsns.gov.ua/)
5. Basics of health. The program for secondary schools. Grades 1-4 [Osnovy zdorovia. Prohrama dlia zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv. 1–4 klasy]. Web. 10 October. 2023. <[http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html/>.](http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html/)
6. Ukraine. Cabinet Ministers of Ukraine. On Approval of the State Standard of Elementary Education [Pro zatverdzhennya Derzhavnogo standartu pochatkovoyi osvity] N.p., 07 Februry 2018. Web. 10 October. 2023. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018.html> />.
7. Cherkashyn, O.V. "Teaching of junior schoolchildren for fire safety: the current state of the problem [Navchannia molodshykh shkoliariv pozhezhnii bezpetsi: suchasnyi stan problemy]". Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Pedahohika 3 (2016): 182– 189. Print.
8. Cherkashyn, O.V. "Fundamentals of fire safety in the system of education and upbringing of junior schoolchildre [Osnovy pozhezhnoi bezpeky v systemi navchannia ta vykhovannia molodshykh shkoliariv]". Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Pedahohichni nauky 3 (85) (2016): 152–157. Print.
9. Cherkashyn, O.V. "Forms and methods of educational work with junior students in the study of the foundations of fire safety [Formy ta metody vykhovnoi roboty z molodshymy shkoliaramy pry navchanni osnov pozhezhnoi bezpeky]". Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty HNPU imeni G. S. Skovorody 45 (2015): 105–114. Print.